

Bornholm mellan Danmark och Sverige

GERT JEPPSSON

Bakgrundsfakta

Bornholm ligger som närmast bara cirka 4 landmil från den skånska kusten. Därför är det föga märkligt att ön har varit nära länkad till Skåne. Särskilt kontakterna med Ystad har genom århundradena varit livliga. Både Rönne och Ystad ingick under medeltiden i den så kallade Skånemarknaden.

Som föreningsband mellan Skåne och Bornholm går det att peka på det judiciella området, där Skånelagen gällde och där Åkirkeby var säte för landstinget. Bornholm var i kyrkligt avseende en del av Lunds stift. Lundaärkebiskopen innehade dessutom fram till reformationen större delen av ön som län.

Den imponerande borgen Hammershus, Nordens på sin tid största, var öns militära och politiska centrum. Den har därtill genom tiderna sett många skånska adelsmän som befallningsmän.

Fram till 1600-talets mitt sträckte sig Danmark från Jyllands västkust till Ösel längst i öster, med Bornholm som en viktig strategisk stödjepunkt. När Sverige genom trettioåriga kriget drogs in i den kontinentaleuropeiska politiken, hamnade även Bornholm inom den växande östersjöstormakten Sveriges intressesfär. Danska och svenska vägar korsade varandra och Bornholm kom att i sin del av Östersjön ligga i ett vägkors. Ett vägkors vill alltid två rivaliserande sidor besitta, oavsett om det är av vikt vid strider till lands eller till sjöss. På detta sätt fick den svenska närvaron i östra Östersjön också en sydlig utsträckning och de skånska landskapen, dit Bornholm räknades, ökade i intresse för Sverige.

Bornholms danska tillhörighet hotades första gången under svensk-danska kriget 1643–1645, för Skånes vidkommande även kallat Horns krig efter överbefälhavaren, fältmarskalken Gustaf Horn. Låt vara att det rör sig om en kort parentes och att Bornholm blir indraget och ockuperat av svenskarna först i krigets slutskede 1645. Den historiska forskningen kring Horns krig är synnerligen sparsam på grund av att källmaterialet är så magert. Man letar vanligen förgäves efter händelsen i den historiska litteraturen och det kan därför vara motiverat att beröra den här.

Sverige ockuperar Bornholm 1645

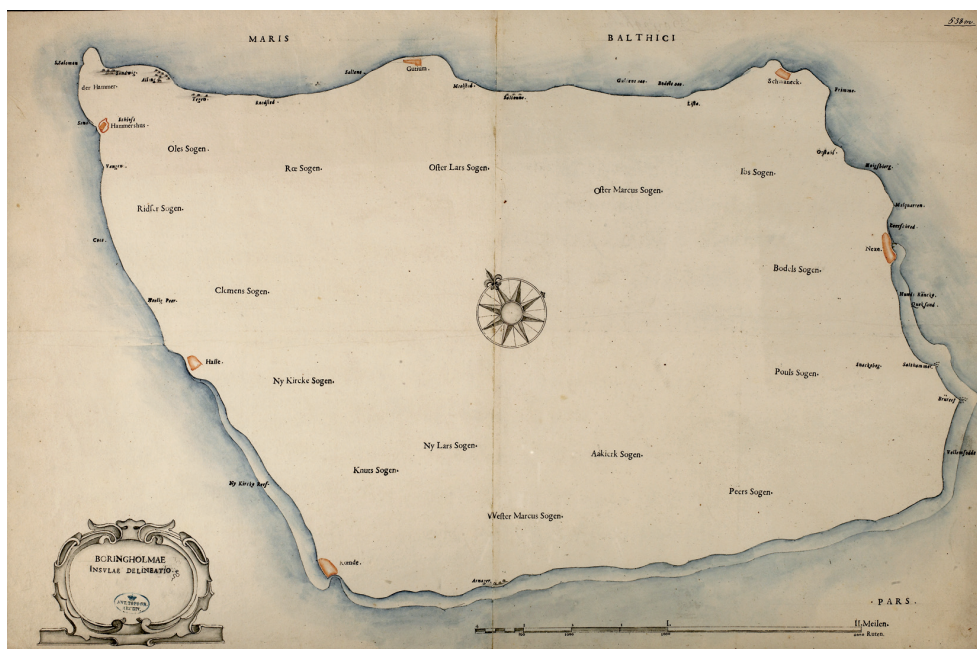
Horns krig i Skåne kom nära Bornholm. Vinterkvarteret för den svenska huvudarmen från november 1644 till slutet av april 1645 hade varit Ystad och trakten däromkring. Flera flottincidenter hade under 1644 inträffat i farvattnet mellan Bornholm och den skånska sydkusten. Av Gustaf Horns och Axel Oxenstiernas brevväxling från denna tid framgår att mycket av den kommande krigsplaneringen rörde samordningen av den svenska flottans två enheter.

I fältmarskalks Carl Gustaf Wrangels brev på tyska till rikskanslern Axel Oxenstierna daterat Hammershus 21 juni 1645 läser man bland annat, att Wrangel låg med sin flottanhet för ankar utanför östra Bornholm och väntade på riksrådet och amiralen Erik Ryling som skulle komma från Stockholm med flottans andra enhet. Wrangel hade landsatt trupper nära Hammeren på norra Bornholm och omringat fästningen Hammershus 16 juni. Han hade uppfordrat fästningen att kapitulera, men först sedan belägringsstyrkan under natten fått eldunderstöd från svenskt artilleri blev slottskommendanten villig att förhandla.

Det kan tyckas att danskarna gav upp den starka fästningen alltför lätt. Men beskjutningen från det svenska artilleriet liksom åsynen av den svenska flottan utanför borgen och vetskapen om avsaknaden av möjligheter till dansk hjälp utifrån, ställde tydligen befälhavaren på Hammershus utan val. Ackordsuppgörelsen mellan Wrangel och befälhavaren slutade med att den senare fick fritt avtåg med sitt folk till Köpenhamn. I krigsbytet ingick 39 kanoner som tillföll svenskarna, jämte ett omfattande förråd av livsmedel, intendentur- och tygmateriel.

Det kan också vara av intresse att notera, att »allen archiven zum gantzem lande gehörig hat er /der schlossher/ hinterlassen müssen». Denna omständighet att Wrangel tog hand om arkivet kan kanske delvis förklara varför de som förhandlade om Bornholm 1660–1661 klagade över att inga äldre jordeböcker över ön fanns att tillgå.

Wrangel hade stora problem att avvara soldater både för en garnison på Hammershus och för en ockupation av landsbygden. Han anhöll i brev till fältmarskalken Gustaf Horn om hjälp från dennes armé i Skåne och han hemställde upprepade gånger hos Axel Oxenstierna om förstärkning till Bornholm. Troliken kom ingen sådan. Situationen för Wrangels del försämrades därtill väsentligt. Utanför Nexö råkade hans flotta ut för svåra stormar som ledde till att flera fartyg förliste. Detta framgår av ett detaljerat brev som han avsände från sitt skepp Tre Lejon juli utanför Nexö.

En handtecknad karta över Bornholm där troligen den danske kartografen Gottfrid Hoffman svarat för mätningarna 1653. Foto: Det Kongel. Bibliotek, Købehavn.

Fredsförhandlingarna som pågått nästan hela året i Kalmartrakten hade emellertid avancerat långt och 30 augusti 1645 slöts freden i Brömsebro. Sverige lämnade tillbaka Bornholm och läget återgick till det normala. Normaliseringen gällde även Bornholms förbindelse med Skåne som till en början också hade stått på den svenska kravlistan över danska avträdelser till Sverige.

Bornholms lösen

Ockupationen av Bornholm var kortvarig och fick inga allvarliga konsekvenser. Nästa tillfälle när Sverige och Danmark råkade i krig är den mest dramatiska perioden jöns historia under tidig modern tid. Den varade över tre år, 1658–1661, och innehöll nationalitetsbyten, ockupation, uppror och köpsläende om ön – allt under det att huvudländerna utkämpade två krig med varandra. Det är en tid fylld av komplicerade frågor som slutade med att Danmark fick behålla Bornholm.

Den militära och politiska historien under dessa år är välkänd och utforskad.

Här ges endast den bakgrund som är nödvändig för att förstå den förhandlingsprocess som ledde fram till Bornholms vederlag, i dansk historia kallad Bornholms Ækvivalent. Jag har som parallell term infört *Bornholms lösen* som beteckning för de skånska gods som den danske kungen Fredrik III betalade till den svenska kronan 1661 för att få tillbaka Bornholm som danskt land. Det är kring utformningen av Bornholms lösen, som denna framställning kommer att kretsas. Hur skulle Sverige kompensera sig för förlusten av Bornholm? I tiden befinner vi oss huvudsakligen mellan Köpenhamnsfreden i maj 1660 och ratificeringen av överenskommelsen om vederlaget för Bornholm i juni 1661.

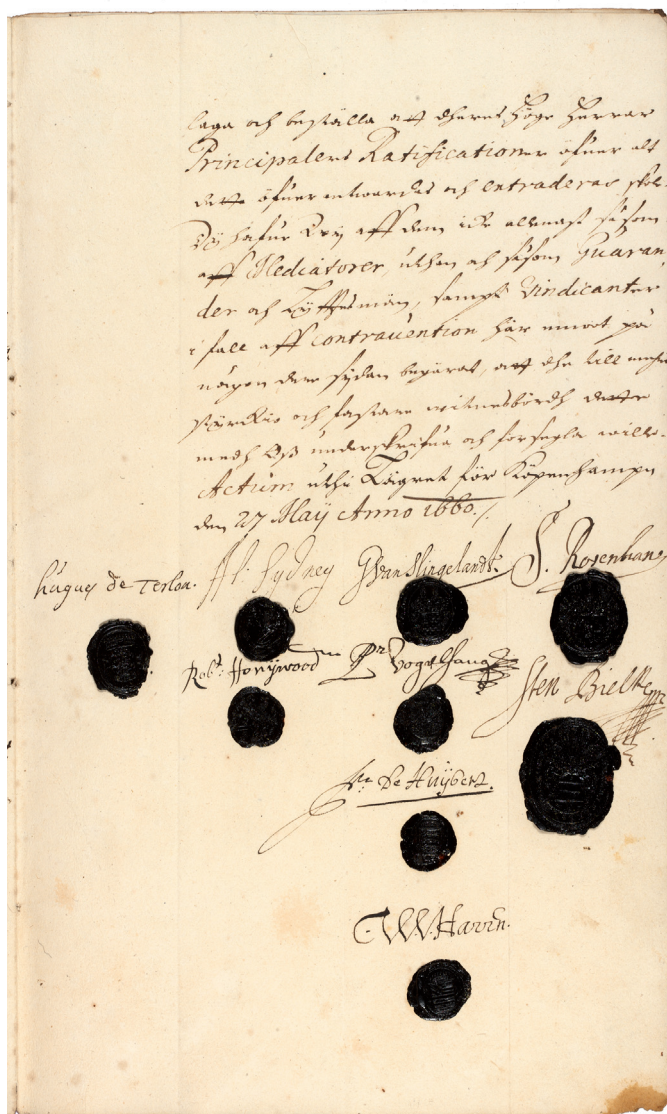
Låt oss först summera något av händelserna efter Roskildefreden i februari 1658, då Bornholm övergick från dansk domän till svensk. Ön följde med Skåne vid nationalitetsbytet. En mycket detaljerad redogörelse för händelserna 1658–1659 har tagits fram av den bornholmske historikern Ebbe Gert Rasmussen. Den är till stora delar baserad på otryckt källmaterial,

Efter freden satte svenskarna in översten Johan Printzenskiöld som kommandant på Hammershus att ansvara för den militära och civila administrationen med hjälp av drygt 100 man. Upproret mot svenskarna i december 1658 lyckades. Av allt att döma var det Fredrik III själv som hade initierat det, och troligen hade borgmästaren i Hasle, Peder Olsen, legat bakom och utnyttjats som redskap. Då var kriget sedan augusti samma år åter igång mellan Danmark och Sverige. En bornholmsk delegation kunde avsegla till Köpenhamn och överlämna ön till Fredrik III. Rasmussen har visat att den danske kungen själv satte upp bornholmarnas gåvobrev och sköt deras eget medhavda åt sidan. Fredrik III lät bornholmarna ge honom och hans efterkommande ön som personlig gåva och lät den inte gå till den danska kronan. Dessa två fakta – en landsända fri från svenska trupper och mottagen som personlig egendom av kungen – återkommer i källmaterialet vid flera tillfällen under den följande tidens utdragna förhandlingar om Bornholm.

Freden i Köpenhamn 1660

Vi förflyttar oss sedan framåt i tiden, till våren 1660. Efter en misslyckad svensk stormning av Köpenhamn i februari 1659, nederlag för de svenska trupperna vid Nyborg på Fyn och den svenske kungen Karl X Gustavs död i Göteborg den 13 februari 1660 var de krigförande parterna mogna för fred. Kungens svåger Hannibal Sehested som skulle bli dansk huvudaktör i den kommande tidens Bornholmsförhandlingar äntrade nu den historiska scenen. Han utsågs i maj

1660 till dansk fredsförhandlare vid de pågående överläggningarna i Köpenhamn. Förhandlare på svensk sida var riksråden Schering Rosenhane och Sten Bielke. I de senares instruktioner ingick bland annat att de i Roskildefreden förvärvade områdena Trondhjems län och Bornholm kunde återgå till Danmark. För Bornholm skulle dock krävas lämpligt vederlag. Här möter vi alltså för första gången den problematik kring vilken denna framställning kretsar – vederlaget – dock utan att detta till en början gavs något konkret innehåll.

Slutet av dokumentet som rör Köpenhamnsfreden 1660. I fredstraktatets femte paragraf avträder Sverige Bornholm till Danmark på villkor som regleras i birecessen. DRA, Köpenhamn. Foto: Det Kongel. Bibliotek.

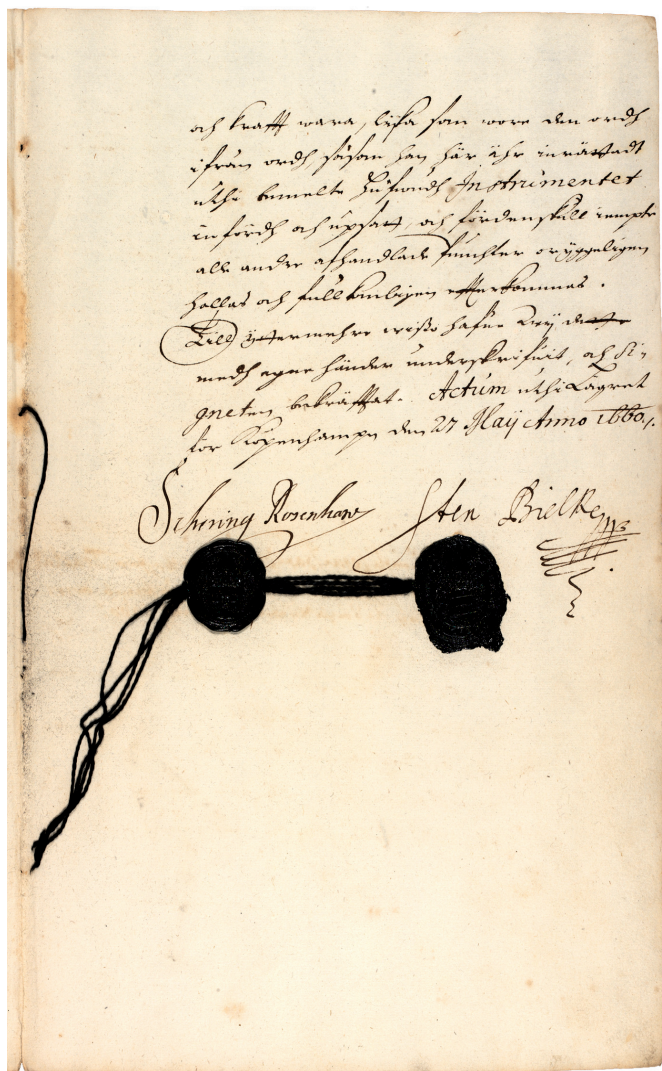
Frågan om Bornholm var dock alltför komplicerad för att lösas vid sittande förhandlingsbord. I fredstraktatens femte paragraf hänsköts frågan till avgörande i särskild ordning. En birecess utfärdades samma dag som huvudtraktaten, den 27 maj 1660. Huvudinnehållet i detta tilläggsbeslut var att Bornholm skulle lämnas till den danske kungen mot vederlag i skånska gårdar eller eventuellt annat som man kunde enas om. Parterna hade ett drygt år på sig för att komma fram till en lösning, eller till S:t Hans dag (midsommardagen) 1661. Misslyckades de skulle Sverige behålla Bornholm. Det var således en villkorad avträdelse av Bornholm som Sverige i maj 1660 gick med på – en preliminär lösning. Vid ett förhandlingssammanbrott kunde status quo från 1658 komma att gälla.

I vilken riktning pekade då den svenska politiska viljan? Under vårens förhandlingar och fram till dess Bornholmstraktaten – också kallad Stockholmsstraktaten – var klar i juli 1660 togs inte bara en, utan många olika viljor och förslag. Här har Jerker Rosén undersökt och redovisat de viktigaste uppfattningarna i det svenska rådet, i *Skånska privilegie- och reduktionsfrågor 1658–1686*. Det fanns svenska rådsherrar, t.ex. Seved Bååth, som menade att det bästa alternativet var att behålla Bornholm. Majoriteten var dock av den uppfattningen, att den säkerhetspolitiska aspekten – vad gällde ett fortsatt bestående av ett svenskt Skåne – krävde svenskägda stödjepunkter i landskapet. Sådana svenska inbrytningar skulle ett framtida ersättningsgods för Bornholm kunna ge, en ståndpunkt som den svenske fredsförhandlaren Schering Rosenhane stod för. Därtill hade den svenska kronan stora ofinansierade skulder till många högre befattningshavare, militärer som civila. Framtida svenskägda kronogods i Skåne skulle som förläningar kunna lösa detta problem.

Det fanns vid övergången få säkerhetsplatser i Skåne i form av betydande svenskägda gods, om man undantar några få huvudgårdar som från danska kronans ägo direkt övergick till den svenska, till exempel Hammar, Haglösa, Herrevadskloster och Börringekloster.

Första akten: förhandlingar i Stockholm

Det skulle visa sig att Bornholmsdramat krävde ytterligare tre scener innan ridån kunde gå ner efter sista akten. Dessa spelplatser var i kronologisk ordning belägna i Stockholm, Malmö och Köpenhamn. I den första akten agerade Danmarks och Sveriges yppersta diplomatiska och politiska krafter. I akt två flyttades scenen till provinsen, till Malmö. De medverkande kommissarierna stod ett eller två trappsteg lägre ner i samhällshierarkien. Istället för diplomatisk och politisk

Slutet av Bornholms bircess den 27 maj 1660. Tillägget är daterat samma dag som fredstraktatet och undertecknat av de svenska riksråden Schering Rosenhane och Sten Bielke. Foto: Det danske rigsarkiv, København.

rekvisita nyttjades nu kamerala handlingar, kompletterade med fältstudier och personliga närkontakter. Slutscenen var en intern dansk-skånsk affär i Köpenhamn med syfte att ställa till rätta och kompensera den berörda skånska adeln.

Det har tidigare sagts att ansvaret hade lagts i Hannibal Sehesteds händer vad gällde den danska hanteringen av Bornholmsfrågan. I Stockholm gällde det att dra upp riktlinjerna för Bornholms frånträdande, att fatta beslut i stort. Två huvudfrågor krävde framför allt en lösning. *Vad var Bornholm värt och vad skulle vederlaget bestå av?*

Låt oss först helt kort se på några relevanta fakta kring Bornholm. Ön, som tillytan är 1/18 av Skånes, hade vid 1600-talets mitt cirka 8 000 invånare. Ett demografiskt bakslag hade inträffat kort före krigen orsakat av pestens härjningar 1653. Till skillnad från övriga Danmark saknade ön landsbyar, bondgårdarna var alltså ensamgårdar. Antalet beskattade, tiondegivare, uppgick enligt Lunds stifts Landebok till cirka 900 på 1570-talet. Numerären var ungefär densamma 1660. Ifråga om gårdarnas jordnatur intog Bornholm en särställning. Omkring 700 eller hela 75 procent av gårdarna var jordegna viket innebär att de brukades av självägande bönder. I Skåne var motsvarande siffra 8 procent på 1650-talet. Resten var huvudsakligen kronans gårdar.

Sehested förhandlade i Stockholm med den erfarne svenske diplomaten riksrådet Schering Rosenhane, men han träffade också det samlade svenska rådet. Svaret på den ovan ställda frågan om storleken på den årliga avkastningen från Bornholm varierade högst avsevärt. Jordeböckerna hade förkommit. En direkt köpsiagan om vederlagets storlek kan bevittnas i källmaterialet. Tidens taxeringsenhet var hartkorn hård och fullgod spannmål av råg eller korn som uppmättes i tunnor om cirka 140 liter. Andra varor omräknades i hartkorn, enligt fasta konverteringslistor.

Sehested gick ut med öppningsbudet 6736 $\frac{1}{4}$ tunnor hartkorn, medan den svenska uppskattningen av Bornholms värde var mer än dubbelt så hög, 16736 $\frac{1}{4}$ tunnor hartkorn. Efter ytterligare diskussion låg man betydligt närmare varandra, 8 000 respektive 10 000 tunnor. Konsensus uppnåddes vid ett vederlag som skulle uppgå till 8 500 tunnor hartkorn. När beslutet om storleken togs i rådet den 26 juni var detta dock inte enhälligt.

Ett besvärligt övergripande problem var nu löst. Något lättare var den andra huvudfrågan, den om innehållet i vederlaget. Även om man i efterhand får intrycket av att det hela tiden var godsen i Skåne som var huvudmålet för svenskarna, så måste även några av de övriga alternativen redovisas. Eftersom hartkornsvärdet vid försäljning fixerades till 50 riksdaler per tunna hartkorn gick det lätt att fastställa ett kontantpris på 425 000 riksdaler. Men tanken på kontantersättning för Bornholm fick vika. Karl X Gustavs önskan att flytta fram den svenska gränsen mot Norge till älven Glommen, och på så sätt bland annat få den viktiga fästningen Halden i svensk besittning, hade ventilerats men avvisats.

Den 3 juli 1660 var Stockholmsfördraget klart för undertecknande. Rosenhane och riksskattemästaren Gustav Bonde skrev under från svensk sida. Ramarna för Bornholms vederlag var nu definitiva och det framtida handlings-schemat fastlagt. Skånska gods till ett värde av 8 500 tunnor hartkorn skulle

förhandlas fram och köpas upp av Fredrik III och därefter överlämnas till den svenska kronan. Häremot skulle Bornholm överlämnas till Fredrik III personligen, inte till danska kronan. Man hade ungefär ett år på sig att nå målet, till den 24 juni 1661 närmare bestämt, enligt birecessen i fredstraktaten.

Andra akten: förhandlingar i Malmö

Efter det att Stockholmsfördraget var i hamn, flyttades fokus från Stockholm till Malmö. Från svensk sida tog nu den nye generalguvernören över Skåne befälet, Gustav Otto Stenbock. Han utnämnde tre kommissionärer som skulle sköta de löpande kontakterna med sina tre danska motsvarigheter. Av källmaterialet framgår att det var en synnerligen komplicerad process som nu tog sin början. De danska kommissionärerna arbetade under hösten 1660 och vintern 1661 ihärdigt med att förhandla fram bytesobjekt. Det skedde ganska mycket i det tysta, via kontakter med ägarna ute på fältet, inspektionsresor och besök på presumtiva bytesgårdar, studier av jordeböcker, upprättande av värderingsinstrument, och liknande. De svenska kollegorna kunde till en början inta en passivare hållning.

I och för sig var det allmänna utgångsläget gott och de grundläggande godsförhållandena gynnsamma för kommissionen. Skåne var nämligen den provins i Norden som hade flest huvudgårdar. Där fanns cirka 140 stycken vid dansk-tidens slut och med ett jordinnehav i adelns händer på mer än 50 procent.

Efter en tids lägre aktivitet blåstes det fram i mars 1661 nytt liv i vederlagsförhandlingarna i och med att Sehested själv kom över till Malmö och hade personliga överläggningar med Stenbock. Samtidigt var de danska kommissarierna redo att presentera sitt första förslag på bytesgods. Dessa danskar, som stod under Sehesteds befäl var Peter Redtz, Mogens Friis och Jens Juel. Stenbock sekonderades av Magnus Durell, Johan Hård och Lars Broman.

Från svensk sida ställde man inte några krav på bestämda gods, med undantag för den nyinrättade Flyinge hingstdepå, som för stallstatens skull nödvändigtvis måste ingå i vederlaget. Dock godtog man inte strögods, det vill säga utsockne fästegårdar, som inte låg vid någon av de avträdde huvudgårdarna. I detta första utkast till vederlag ingick 14 huvudgårdar. Vid en genomgång av dessa gårdars ägarelängder fann jag att det oftast rörde sig om personer utan skånska lokalin-tressen, eller sådana som ville avveckla sitt godsengagemang östansunds. Till den senare gruppen hörde rikshovmästaren och riksdrotsen Joakim Gersdorff, som var ägare till jämnt hälften av de namngivna huvudgårdarna.

Mycket av kommissionens arbete var dock förgäves, genom att svenskarna vägrade att godta flera av de föreslagna huvudgårdarna och hade åtskilliga invändningar att komma med efter att ha besiktigat godsens. Endast en mindre del var av »consideration», som det hette, och vissa hade till och med legat öde under lång tid. De danska kommissarierna var därför nödsakade att fortsätta jakten på lämpliga objekt. Öväntad hjälp skulle emellertid komma.

Den danske riksamiralen Ove Gedde som var rik på skånska gods hade nyligen avlidit. Hans arvingar godtog att låta godsens Gyllebo, Tommarp, Lövestad och Dragsholm ingå i vederlaget. Täta kontakter förekom i detta förhandlingskede mellan Malmö och Köpenhamn, via de danska kommissarierna. Ett exempel på resultatet från en sådan förhandling är det byte som i sista minuten ägde rum. Godsens Bälteberga och Videröra försvann från listan och ersattes av Gladsax och Svabesholm, båda belägna i Simrishamnstrakten. Svenskarna accepterade denna sammansättning, märkligt nog kan man tycka, eftersom ett par av godsens inte ens kunde räknas som huvudgårdar.

Den 5 maj var parterna överens och då undertecknades själva Malmötrakten. En kompletterande slutakt i form av Fredrik III:s cessionsbrev av de sjutton skånska godsens utfärdades den 12 juni, med utsatta taxeringsvärden för varje huvudgård. Bornholm tillföll danske kungen och hans efterföljare som evig egendom. De till svenska kronan avträdde huvudgårdarna hade då först övergått i Fredrik III:s ägo från den skånska adeln före överlämnandet. En senare fråga blev dennes betalning till de berörda skånska godsägarna.

Förändringar för bönderna

Det uppstod många nya situationer att förhålla sig till för den ovana, nya svenska administrationen, när det gällde den nytilkomna kategorin av kronobönder. Det märks inte minst på mängden inkomna skrivelser till generalguvernementskansliet från olika tjänstemän på mellannivå, främst befallningsmännen, ute i landskapet. Likaså finns det ett stort antal klagomål från bönder över försämrade förhållanden.

Ungefär 1 365 bönder följde med huvudgårdarna år 1661 i Bornholmsvederlaget. Totalt utgjorde vederlagsbönderna 9 procent av Skånes knappt 15 000 bönder. Den så kallade jordnaturen ändrades givetvis för dem och den tidigare adelsjorden blev till svensk kronojord. Alla de nya kronogårdarna hölls isär och infördes nu i kronans jordeböcker under den särskilda rubriken »Bornholms vederlagsgods».

Under den danska tiden hade man inte haft några uppgifter om adelns skattefria insocknes bönder, varken i jordeböcker eller mantalsregister. Dessa bönder kallades veckodagsbönder därför att de vanligen gjorde ett dagsverke per vecka på ägarens huvudgård, det kallades hoveri. Vid skatteutskrivningen fritogs de i egenskap av veckodagsfria. Detta privilegium, veckodagsfriheten, var av mycket stort ekonomiskt värde för den adliga huvudgårdsägaren.

Alla vederlagsbönderna räknades efter Malmötraktaten som utsocknes och skulle efter 1661 betala full skatt till kronan. Man kan också observera att det ofta som terminsskatten inte gick till kronan utan direkt till respektive huvudgårds panteinnehavare eller läntagare. Om vi riktar blickarna särskilt mot de tidigare insockne bönderna, de veckodagsfria, så finner vi att deras ekonomiska situation blev i det närmaste ohållbar. De miste veckodagsfriheten. Fästegårdarnas bärkraft klarade vanligen inte både hoveri och skatt, låt vara att en del huvudgårdsarrendatorer underlättade dagsverksbördan genom att hålla egna oxar och en del eget arbetsfolk. Där uppgifter finns att hämta kan vi konstatera, att den svenska kronan insåg orimligheten och befriade de insockne bönderna från halva terminsskatten.

Vad gäller de före detta utsockne adelsbönderna verkar ingen omedelbar försämring ha inträffat enbart med anledning av att de blev kronobönder med Bornholms vederlagsstatus. De var ju skattepliktiga redan före 1661.

Tredje akten: Danmarks vederlag till skånska godsägare

Den tredje fasen i spelet om Bornholm är bara obetydligt omskriven och känd i den svenska historielitteraturen – den ekonomiska gottgörelsen till de berörda skånska godsägarna. När ratificeringen av Malmötraktaten i juli 1661 låg klar, återstod det att hitta lämpliga vederlag i Danmark för de skånska adelsmän som avhänt sig sjutton huvudgårdar. Uppgiften hörde inte till de lättaste att lösa, eftersom danska kronan i sin penningnöd hade avyttrat många kronogods.

De två storgodsägarna Joakim Gersdorff och Ove Gedde, som tillsammans lämnat ifrån sig inte mindre än tretton huvudgårdar, var inte längre i livet när slutuppgörelsens tid stundade. Arvingarna i respektive dödsbo fick ta emot vederlaget.

Denna slutprocess har avsatt en bevarad akt i det Danska rigsarkivet, nämligen »Skattkammerets Jordebog for hves Gods, som er giffuen for Boringholm 1661–74». Redan av arkivtiteln framgår, att ärendet kom att dra ut på tiden, innan »mageskiftet» slutgiltigt var ur världen. Men det kan genast sägas, att

huvuddelen av likvärdiga gods redan under 1661 och 1662 förhandlades fram och gavs åt de före detta skånska godsägarna. Eftersom den första överlåtelsen ägde rum redan i juli 1661, kort efter det att Malmötraktaten försetts med sigill, är det högst troligt att förhandlingar om skånskt vederlagsgods i Danmark påbörjats redan före traktatsslutet.

Överlåtelsen av ersättningsgods till de största fordringsägarna ägde rum i flera etapper. Men det var inte sjutton huvudgårdar som övergick från den danska kronan till de tidigare skånska godsägarna. Endast sex huvudgårdar fanns med bland de »skånska vederlagsgodsen» i Danmark och en av dem var en ladugård. Dessutom rörde det sig endast om mindre eller medelstora huvudgårdar, sett till den egna arealen.

Östersjön blev aldrig helt svensk

Bornholm låg inte bara vid korsvägen utan stod också vid skiljevägen efter Köpenhamnsfreden och det åtföljande Stockholmsfördraget 1660. Skåne och Bornholm tillhörde nu skilda länder. Även under tiden efter särskiljandet har emellertid områdenas historia länkats samman vid flera tillfällen. Så blev till exempel Bornholm en tillflykt för många skåningar efter skånska krigets slut 1679, skåningar som hade kämpat på den danska sidan och som för att rädda sina liv var tvungna att söka skydd för de svenska makthavarna. Många fattiga emigranter från Skåne fann också sitt livs uppehälle i Bornholms stenindustri och jordbruk i slutet av 1800-talet.

Genom Bornholms lösen blev inte händelserna 1660 någon skiljeväg för Bornholm visavis det gamla moderlandet. Både efter Stettinfreden 1570 och Knäredsfreden 1613, var Sverige nödsakat att betala Danmark i kontanter för att återfå fästningen Älfsborg. Dessa båda Älfsborgs lösen har flera likheter med Danmarks Bornholms lösen, som storleksmässigt låg mitt emellan de båda svenska lösenbeloppen. Skillnaden består bland annat i att tre parter i det senare fallet var inblandade i ett triangelbyte. En del av den skånska adeln medverkade som mellanhand och skulle kvitta sina fordringar för sina förlorade Skånegods mot likvärdiga gods i övriga Danmark.

Det svenska rådet och förmyndarregeringen valde ett försiktigt handlingsalternativ i Bornholmsfrågan, med fokus på inrikespolitiken, i avsikt att ytterligare säkra det man förvärvat 1658. Kronan blev ägare till ytterligare nästan tio procent av Skånes gårdar och därtill sjutton huvudgårdar, som militära och ekonomiska stödjepunkter. Rådsmedlemmarna såg sig emellertid själva också som presumtiva innehavare av attraktiva, stora Skånegods. Detta skulle ju också för-

Bornholm 1676 med delar av Skåne och Blekinge. En kolorerad tuschteckning, 58 x 56 centimeter. Det Kongelige Bibliotek, København, Kort og billedafdelningen. Signum: KBK 111, 26-0-1676/2.

verkligas under den närmaste tiden efter 1661. Även om vi inte möter visionen av ett danskt revanschkrig utsagt i breven eller i debatten, kan detta scenario inte ha varit främmande för de politiskt initierade svenskarna.

Bornholm hade kunnat bli en viktig byggsten i Sveriges »dominium maris baltici-politik», alltså i strävandena att göra Östersjön till ett svenskt innanhav. Med facit i hand kan man påstå att svenskarna trots allt agerade klokt när de valde att inte använda sig av den.

Källor och litteratur

Artikeln bygger på Gert Jeppssons skrift *Bornholms lösen* som utkom 2007. Där har författaren med utgångspunkt från i huvudsak otryckt källmaterial i detalj undersökt de skånska huvudgårdar som ingick i vederlagsgodset. Ägarebilden, godsstorleken sedd från olika perspektiv, taxeringen av huvudgårdarna, godsens kondition, användningen och betydelsen av vederlaget under tiden efter 1661 är några av de områden som tas upp.

Tre handskriftsvolymer

Arbetet med att få fram ett antal gods som kunde accepteras på den svenska sidan har avsatt tre handskriftsvolymer som till övervägande delen är jordeböcker, som finns på Lunds landsarkiv (LLA). Alla är daterade 1661. I volymen G IIIa:2 har jordeboksutdrag över Bornholms vederlagsgods buntats samman. Tyvärr saknas jordebok över Vollsjö huvudgård. Inte heller finns några dokument över de fem huvudgårdar som ratades av svenskarna i mars 1661, även om sådana måste ha funnits. Dessa jordeboksutdrag överlämnades officiellt den 4 juli 1661 till de svenska kommissarierna, undertecknade och försedda med sigill av den danske ränteskrivaren Samuel Biener.

När Bornholmsmaterial vid enstaka tillfällen och i begränsad omfattning har studerats av forskare, är det emellertid den renskrivna jordeboken G IIIa:4 som har använts. Att denna jordebok är den slutliga framgår av att här utfärdas föreskrifter om hur de nya svenska kronojordeböckerna skulle inrättas. En särskild, ny godskategori skulle, bland annat bokföras för sig själv, nämligen Bornholms vederlagsgods. Dessa jordeböcker började man lägga upp redan samma år.

Den tredje av de bevarade jordeböckerna över Bornholms vederlagsgods är en konceptjordebok, G IIIa:3, upprättad efter äldre förlagor, till synes efter materialet i G IIIa:2. Den är ur källkritisk synpunkt viktig, genom att den försetts med tilläggsuppgifter om proveniensen för de olika huvudgårdarnas åtkomsthandlingar.

I samma arkiv har vi därutöver handlingar rörande vissa av vederlagsgodsen från spridda år, 1669–1690, som också kastar ljus över godsens status 1661. Det rör sig främst om lantmätarnas jordrevningshandlingar, men även räkenskaper med mera påträffas. Detta material är fördelat på fyra digra volymer.

De värdefulla huvudgårdsbeskrivningarna från 1682, som ingår i tiondekommissionens arkiv, medtar också vederlagsgodset och ger information om ägareförhållanden, byggnation, med mera. Det är i och för sig viktigt med uppgifterna från året 1682, men därtill har tiondekommissariernas redogörelser dessutom i flera fall en retrospektiv karaktär.

Referenser

Otryckta källor

Danska Rigsarkivet

Rentekammeret, Amtsregnskaber.

Jordebogh paa hues godtz, som er giffuen för Boringholm 1661–74 (nr 212.77).

Bilag til jordebog paa gods, som er givet for Bornholm (nr 212.78).

Landsarkivet i Lund

Skånska generalguvernementskontorets och Landsbokhålleriets arkiv:

G III a:2, G III a:3, G III a:4. G VII a:1–4. G III e:4, G III e:5

Skånska generalguvernementskansliets arkiv:

Skrivelser från generalguvernementsstatens befattningshavare vol 1661–1664, 1665–1668.

Kristianstads läns landskontors arkiv:

Jordrevningsprotokoll

Tryckta källor

Decimantboken 1651 för Skåne, Blekinge och Bornholm, utg. av S. Skansjö och B. Tuvestrand, Skånsk senmedeltid och renässans 21, Lund 2007.

Johan Rosenhanes dagbok 1652–1661, utg. genom Arne Jansson, Kungl Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 18, Stockholm 1995.

Kilder til Bornholm 1658. Ed. Rasmussen, E.G., Rønne 1972.

Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark fra Reformationen til Nutiden, I–II, 1535–1688, udg. ved L. Laursen og F. J. West, København 1882–1908.

Lunds stifts landebok, II utg. av K. G. Ljunggren och B. Ejder, Skånsk senmedeltid och renässans, Lund 1952.

Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevveksling, utg. af Kongl. Vitterhets- Historie- och Antiquitets-Akademien, bd. 8. Stockholm 1897.

Skånska sätesgårdar 1682. Samtida beskrivningar utg. av Carl Gustaf Weibull, Historisk tidskrift för Skåneland utg. av Lauritz Weibull, Bd 5, Lund 1914.

Litteratur

Benson, S., *Bornholm i vågskålen*, Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift 1999, Lund 2000.

Bøggild-Andersen, C. O., Hannibal Sehested. *En dansk statsmand*, I. København 1946.

Erlandsson, A., *Skånska Generalguvernementet 1658–1693 och dess arkiv*. Förvaltnings- och arkivhistoriska undersökningar, Lund 1967.

Fabricius, K., *Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige*, I–II, Lund og København 1955 (1906).

Fridericia, J.A., *Historisk-statistiske Undersøgelser over Danmarks Landboforhold i det 17de Aarhundrede*, DHT 6.r11, 1889–90.

Jeppsson, G., *En omstridd befolkning*. Kampen om Skåne, Lund 2005.

Jeppsson, G., *Gatehus och huvudgårdar i Skåne under 1600-talet*. Gatehus och gatehusfolk i skånska godsmiljöer, Lund 2002.

Jeppsson, G., *Veckodagsfriheten i Skåne under 1500- och 1600-talen*, Hist.inst., Lund 1967.

Jeppsson, G., *Det privilegierade ladugårdssystemet*. Gods i kontinuitet och omvandling, Lund 2006.

Nilsson, T. & Hallberg, G., *Hartkorn och skånska skattepersedlar*, Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift 1994, Lund 1994.

Nordisk Kultur, *Mynt*, 29, *Mått och vikt*, 30, Stockholm 1936.

Rosén, J., *Skånska privilegie- och reduktionsfrågor 1658–1686*, Lund 1944.

Rasmussen, E.G., *Bornholm 1658 – Begivenhederne under Sveriges besiddelse af øn*, Rønne 1967.

Rasmussen, E.G., *Dette gavebrev*. Det politiske spil omkring den bornholmske opstand og Peder Olsens indsats i løsrivelsesverket 1658–59, Rønne 1982.

Vessberg, V., *Bidrag till historien om Sveriges krig med Danmark 1643–1645*, Stockholm 1895.

Föredraget hållet i Heimdall 2010.